

Ivan Nišavić

Priroda, duša i sreća

Temelji epikurejske etike

Akademski knjiga – Institut za
filozofiju i društvenu teoriju,
Novi Sad – Beograd 2022.

Knjiga *Priroda, duša i sreća. Temelji epikurejske etike* Ivana Nišavića prikazuje Epikurovu filozofiju polazeći od uvjerenja da se svi njezini glavni pojmovi mogu razumjeti tek ako se sagledaju u odnosu prema njegovu etičkom nauku. Nišavić izlaže Epikurove stavove jasno i pregledno, oslanjajući se na pristup karakterističan za suvremenu analitičku tradiciju. Ne navodi izričito metodološke razloge takvog pristupa, ali mu ostaje dosljedan. Njegovo se tumačenje izravno oslanja na rasprave Tima O’Keefe i Jamesa Warrena o istoj temi, što uvelike određuje smjer i granice njegova prikaza.

Uvodno razmatranje polazi od činjenice da Epikurova filozofija nastaje u helenističkom razdoblju, nakon gubitka političke samostalnosti grčkih polisa, u vremenu kada filozofske škole postaju utočišta za one koji, u okolnostima političkih promjena i nesigurnosti, traže jednostavan i spokojan život. Nišavić ističe da je Epikurova etika, u takvim povijesnim prilikama, usmjerena na razlikovanje žudnji (nužne i prirodne, nepotrebne, neprirodne) i na vježbu razboritosti, koja se ostvaruje u prijateljstvu, jednostavnom životu i u odsutnosti straha od smrti i bogova. Cilj života određuje se kao stanje unutarnjeg mira (stgrč. *ἀταραξία*) i odsutnosti tjelesne boli (stgrč. *ἀπνία*).

U poglavlju posvećenom epikurovskoj prirodnoj filozofiji Nišavić izlaže Epikurov atomistički nauk s naglaskom na njegovu praktičnu svrhu. Prirodna filozofija, dakle, prikazuje se kao podređena etici – ne kao spekulativna teorija, nego kao svojevrsno umijeće oslobađanja od pogrešnih predodžbi koje izazivaju strah i duševnu uznemirenost. Svijet se prikazuje kao sastavljen od atoma i praznine, nije teleološki uređen i ne podliježe božanskom upravljanju. U završnom dijelu poglavlja uvodi se razlika između univerzuma i svijeta: univerzum (stgrč. *τὸ πᾶν*) označava beskonačnu, vječnu i neizmjernu cjelinu unutar koje neprestano nastaju i nestaju svjetovi (stgrč. *κοσμοί*), dok svijet (stgrč. *κόσμος*) – poput našeg, koji je konačan i prolazan – označava jedan određeni sklop atoma u praznini, jedan od beskonačno mnogih. Tom se razlikom logički opravdava Epikurovo odbacivanje teleološkog i religij-

skog tumačenja svijeta, a uz materijalistički i naturalistički karakter njegove filozofije, dodatno se ističe i praktična svrha prirodne filozofije: ako svijet nije stvoren radi čovjeka, i ako ne postoji viši plan, tada nema ni razloga za strah od bogova, kazne, svrhe ili apokalipse.

U poglavlju posvećenom Epikurovu nauku o spoznaji Nišavić izlaže temeljnu razliku između osjeta i suda. Osjet nastaje djelovanjem izvanjskih tijela na osjetila i kao takav je uvijek istinit jer ne podrazumijeva nikakav sud. Pogreška nastaje tek kada razum, na temelju osjeta, prosuđuje i donosi zaključak o njegovu uzroku. Nišavić tu razliku prikazuje primjerom: ono što se izdaleka čini bijelim, izbliza se može pokazati drukčijim, ali osjet nije pogrešan – pogrešan može biti samo zaključak. U nastavku poglavlja taj se Epikurov nauk uspoređuje sa suvremenim epistemološkim teorijama, osobito s direktnim i indirektnim realizmom, pri čemu se Epikur prikazuje kao predstavnik radikalnog direktnog realizma. Nišavić time nehotice promašuje izvornu svrhu Epikurova nauka: premda je svjestan njegove praktične namjere, njegova privrženost analitičkom načinu tumačenja – usmjerena na usporedbe koje proizlaze iz suvremenih rasprava – odvodi ga od onoga što Epikur želi pokazati. Epikur ne nastoji razjasniti kako je istinita spoznaja moguća, niti raspravlja o problemu reprezentacije (kako to čine suvremeni epistemolozi), nego postavlja praktično pitanje: kako izbjeći pogrešna vjerovanja koja uzrokuju patnju.

U poglavlju o slobodi volje Nišavić razmatra kako Epikur pokušava izbjeći tvrdnju da su svi događaji u prirodi određeni nužnošću. Po njegovu prikazu, Epikur uvida da red u prirodi ne može proizaći ako je sve samo posljedica slučajnih sudara atoma. S druge strane, ako su duša i tijelo građeni od atoma, tada bi i misli i odluke bile podložne istom kretanju koje vrijedi za sve atome. Time bi čovjek bio potpuno određen zakonima prirode. Kako bi izbjegao takvo shvaćanje, Epikur uvodi pojam skretanja atoma (stgrč. *παρέγκλισις*). Riječ je o trećoj vrsti kretanja, uz pad i sudar, koja ne nastaje zbog udara drugog atoma, nego se događa sama od sebe. Nišavić se poziva na Lukrecija, koji tvrdi da bez prepoznavanja treće vrste kretanja ne bi bilo moguće govoriti o slobodi volje, jer bi sve bilo podređeno prirodnoj nužnosti. Epikur, po njegovu tumačenju, ne želi objasniti kako se atomi uistinu kreću, nego želi pokazati da je moguće misliti djelovanje koje ne proizlazi iz vanjske prisile. Ako postoji kretanje koje se ne može svesti na pad ni na sudar, tada se može misliti i čin koji nije u potpunosti određen vanjskim uzrokom. Skretanje atoma tako omogućuje da se čovjekovo djelovanje ne tumači kao nužni učinak

neprekinutog lanca uzroka i posljedica. Time se ne tvrdi da čovjek postupa bez ikakva razloga, nego da njegovi postupci nisu potpuno predodređeni. Na temelju takva tumačenja Nišavić prikazuje Epikura kao zastupnika libertarijanizma. Oslanjajući se na tumačenja O'Keefe i Warrena, Epikurov nauk prikazuje kao prilog suvremenoj raspravi o slobodnoj volji, pri čemu – vjerojatno nesvjesno – preuzima njihove anakronističke pretpostavke kada Epikura poistovjećuje s libertarijancem. Epikur ne govori o slobodi u postmodernom smislu, već o odstupanju od determinizma kako bi se opravdala moralna odgovornost.

U poglavlju o Epikurovu nauku o duši Nišavić prikazuje Epikurovo shvaćanje duše kao tjelesne i raspadljive, sastavljene od posebno sitnih i brzih atoma, čije kretanje omogućuje opažanje, mišljenje i kretanje tijela. Ovu tvrdnju povezuje sa suvremenim materijalističkim teorijama svijesti. Premda je takva usporedba na određenoj razini razumljiva, ne razmatra razliku između Epikurova shvaćanja duše kao naročite vrste tijela i novovjekovnih pokušaja da se psihički fenomeni objasne zakonima fizike. Time se Epikurova misao ponovno izlaže anakronističkom tumačenju, u nastojanju da se uklopi u suvremene rasprave, premda počiva na bitno drukčijim ontološkim pretpostavkama. Epikur naprosto tvrdi da je duša smrtna i da se raspada, bez pokušaja reduiranja psihičkih fenomena na fizikalne zakone.

U poglavlju posvećenom Epikurovu nauku o ugodu Nišavić jasno razlikuje Epikurov stav od kirenske škole, ističući da Epikur ne poistovjećuje sretan život s pukom ugodom, nego s razboritošću i stanjem unutarnjeg mira. Uгода se određuje negativno, kao odsutnost boli i uznemirenosti, dok se razboritost prikazuje kao uvjet ostvarenja takvog duševnog stanja. Nišavić dosljedno povezuje Epikurovu etiku s idealom umjerenog i jednostavnog života, naglašavajući da Epikur odbacuje neumjerenne žudnje i uvjerenje da dobra života ovisi o izvanjskim okolnostima. Epikurov nauk naziva prosvijećenim hedonizmom, čime ističe da nije riječ o učenju koje zagovara puko zadovoljenje tjelesnih uroda, nego o umjerenosti i razboritosti koja omogućuje sretan život. Takvo shvaćanje hedonističkog života nije suprotstavljeno životu u skladu s vrlinom, nego se temelji na razlikovanju prirodnih i nužnih žudnji od onih koje su isprazne ili nisu nužne.

U posljednjem poglavlju, posvećenom Epikurovu poimanju smrti, autor prikazuje kako Epikur nastoji izliječiti čovjeka od straha od smrti. To nastojanje temelji se na uvjerenju da je duša sastavljena od raspadljivih atoma i da nestaje zajedno s tijelom. Budući da nakon smrti više nema ni opažanja ni boli, Epikur drži da se smrt ne tiče onoga tko više nije živ. Njegova tvrdnja da »dok smo mi tu, smrti

nema, a kad smrti ima, nas više nema« središnja je za njegovu filozofiju. Nišavić razlaže da Epikurov nauk o smrti proizlazi iz njegova shvaćanja prirode duše i života, te da mu je cilj osloboditi čovjeka od pogrešnih uvjerenja koja izazivaju strah.

U konačnici, Nišavićeva knjiga jasno, temeljito i pregledno izlaže sve najvažnije postavke epikurovske filozofije. Posebno je korisna zbog jasnog prikaza odnosa između epikurovske fizike, epistemologije i etike. Međutim, njezinu analitičkom pristupu nedostaje hermeneutička osjetljivost za smisao koji je oblikovan povijesnim kontekstom, kao i filološka preciznost u tumačenju izvornih pojmova. Unatoč anakronizmima koji iz toga proizlaze, knjiga ipak predstavlja pouzdan uvod u epikurovsku filozofiju i predstavlja vrijedan doprinos interpretacijama koje Epikurovu misao povezuju sa suvremenim filozofijskim pitanjima.

Marko Tokić

Sead Alić

Palestina I.

SADizam

Centar za filozofiju medija i mediološka istraživanja, Zagreb 2024.

S dvoznačnim podnaslovom *SADizam* Sead Alić objavio je knjigu koja u dramatičnoj formi problematizira aktualna zbivanja na području Gaze (ali i, općenito, Palestine), zbivanja koja se sa sve uvjerljivijom argumentacijom označavaju kao genocid nad palestinskim narodom. Knjiga se sastoji od ukupno četrdeset eseja i kolumni koje je autor u različitim oblicima objavljivao, počevši od Hamasova ubilačkog napada na jug Izraela, kada je krenulo ono što je na samom početku knjige imenovano kao »Netanyahuov pokušaj konačnog obračuna s Palestincima« (a jedan od rezultata sabiranja raznovrsnih tekstova u knjišku cjelinu očituje se u njezinoj povremenoj nekonzistentnosti). Knjiga, da se razumijemo, nije politički korektna, ne na način koji to propisuje dominantna paradigma javnog komuniciranja; ona je, kako to autor s pravom